

## UN MEDITERRANI COSMOPOLITA: EL VIATGE DE RAMON LLULL A ORIENT

Francesc-Xavier Marín

*Al llarg del segle XIV el Mediterrani va viure una de les èpoques més convulses de la història: el canvi de correlació de forces entre Cristiandat i Islam al nord i al sud, a l'est i a l'oest de les seves ribes va configurar un paisatge cultural que ha arribat fins els nostres dies. El viatge que farà Ramon Llull a Orient amb la intenció d'entrar en diàleg amb els mongols és un bon reflex de com les temàtiques que giraven al voltant de la (re)construcció de la identitat cultural ocupen el lloc central d'aquell segle. En aquest article es proposa que, salvant les distàncies, la mirada de Ramon Llull pot ser-nos també avui d'utilitat per tal de gestionar adequadament la diversitat cultural.*

---

104

*Ramon, segons que aug dir, mant hom es anat  
preïcar als tartres e pauc an enansat,  
e 'ncara als sarrains: d'on son maraveyllat  
can axi estats forts en vostra volentat;  
car de tot fayt on hom se sia fadigat,  
e majorment con tantes vets l'aja 'ssajat,  
se deu tot hom partir, pus que sia 'ssenat,  
e, si no se-n parteyx, fa se-n tenir per fat.  
Per que us conseyl, germa, que ajats pietat  
de vostre cors meteyx, que tant avets ujat,  
e estats en un loc on sia reposat,  
e de vostres dampnatges estiats consolat.*

Ramon Llull. Desconhort

## 1. Introducció

El Mediterrani, al llarg del segle XIV, va patir canvis notables. Tant al Magrib com a l'Europa mediterrània, a la Península Ibèrica com al Pròxim Orient, la població va ser espectadora d'una autèntica revolució pel que fa a la correlació de forces. En efecte, mentre a la part occidental del *Mare Nostrum* els imperis cristians s'anaven afermant amb resolució, a la zona oriental l'Islam avançava també amb decisió.

La convivència entre la població que professava el cristianisme i els musulmans no sempre va ser còmoda. Lluny de la tolerància provinent de la indiferència religiosa o de l'escrupolós respecte a la llibertat individual, en aquella època es vivia a mig camí entre el fanatisme exclouent i la imprescindible condescendència política obligada pel fet de coexistir al mateix espai. Tanmateix, no pot perdre's de vista que la idea i la realitat d'Europa es va modelar, entre els segles VII-XVIII (per a més d'un, fins a dia d'avui...), en el rerefons de la resistència antiàrab, antiturca o antibarbaresca entesa com a símbol de la confrontació entre cristianisme i islam. Així, per als emperadors romanoorientals de Bizanci, la península balcànica, el sud d'Itàlia i les grans illes del Mediterrani (Xipre, Creta, Sicília, Sardenya i Còrsega) representaven una funció anàloga a la que havia exercit l'Estat carolingi en la configuració de l'Europa occidental. Per tant, no podia permetre's que aquests territoris esti-guessin en mans musulmanes.

L'àrea adriàtica era progressivament cobejada pels centres navals emergents de Venècia, Gènova, Nàpols i Pisa, que aviat van acaparar grans fortunes amb l'excusa de la guerra contra el turc per bé que sense gaires escrúpols quan es tractava de fer negoci: organització de croades, venda d'esclaus cristians, canvis d'aliances en funció de les conjuntures... També els turcs es van aliar sovint amb els grecs ortodoxos i els principats balcànics, mentre que el regne nazarí oscil·lava entre les seves aliances amb els reis cristians o amb les seves ambigües relacions amb el regne mariní de Fes.

Aquesta situació d'avenços i retrocessos, d'intercanvis culturals, econòmics i socials no era fruit només de l'enfrontament entre cristians i musulmans. I és que, més enllà dels conflictes, les relacions comercials teixien una xarxa que uniria regnes, estats i continents. Venècia i Gènova lideraran la gran expansió comercial del Mediterrani europeu en la seva relació amb Orient, a la qual s'afe-

girà la Corona d'Aragó que comença la seva expansió al Mediterrani dominant l'illa de Sicília i posteriorment comerciant amb el Magrib. L'Egipte mameluc, per la seva banda, dominarà les relacions comercials amb l'Àfrica i el món asiàtic. A diferència del que passarà poc després, una de les peculiaritats de les primeres dècades del segle XIV és que no hi ha cap poder hegemònic, sinó una sèrie de sistemes o subsistemes polítics, econòmics i socials relacionats entre ells.

Grans transformacions sacsejaren tant l'Orient com l'Occident. Potser el món islàmic es trobava en una posició de domini econòmic i cultural amb relació a Europa, per bé que en el Vell Continent començava a produir-se una efervescència política i social que transformaria ràpidament aquesta zona del planeta. Era complicat aventurar cap a on s'evolucionaria a causa dels moviments i intercanvis continus entre el món cristià i l'islàmic. A la seva manera, era ja un món globalitzat on les interrelacions tenien lloc entre els estats més diversos i regnes llunyans. Per a les autoritats europees, serà un problema viscut amb intensitat la integració del grec, el jueu i el musulmà. Ja no es tractarà simplement d'incrementar els esforços amb vista a la unificació de les esglésies cristianes grega i oriental (nestoriana i jacobita). Al llarg dels segles XIII-XIV la cultura occidental supera la perspectiva medieval i accedeix a l'intent d'adreçar-se directament als musulmans: el papa Innocenci III encarrega a la universitat de París la creació d'una delegació a Constantinoble, i el papa Innocenci IV ordena l'estudi de l'àrab i altres llengües orientals per tal d'afavorir les ambaixades diplomàtiques. Així, entre el Concili de Lió de 1274, el de Vienne de 1312 i el de Basilea de 1434 es creen els Estudis Generals d'hebreu, grec, caldeu-siriàc i àrab a París, Oxford, Bolonya i Salamanca. Ramon Llull, per la seva banda, fundarà el Col·legi de Miramar (1276-1279) on, animat per les notícies que arriben de les ambaixades papals a Orient, imagina un centre educatiu compartit per cristians i tàrtars.

Amb un segle de diferència (just abans que Colom, Magallanes i Elcano incrementin el món conegut), Marco Polo connectarà les grans ciutats comercials italianes amb la Xina; Ibn Battuta, a partir de Tànger, arribarà a Pèrsia i el Caucas; el mameluc Baïbars enviarà una delegació a la cort de Castella; el rei de Mali pelegrinarà a La Meca carregat d'un or que li robaran a El Caire; Ruy González de Clavijo, ambaixador castellà, arribarà fins a la Samarcanda dels mongols; Ibn Khaldun viatjarà pel Magrib fins arribar a

Jerusalem i Damasc... També Ramon Llull, entre 1301-1302, travessarà de punta a punta el Mediterrani amb la intenció de, passant per Jerusalem, endinsar-se a Armènia i entrar en contacte amb els mongols.

Més d'un aspecte fa que aquests personatges visquessin vides paral·leles: pràcticament coetanis en el temps. Llull veurà iniciar-se unes transformacions en l'Europa cristiana, el Magrib islàmic i el disputat Orient que els altres autors ja viuran en període de consolidació.<sup>1</sup> Molts d'ells provenien de famílies nobles i van rebre una curosa educació a la cort, tal com era costum entre les famílies aristocràtiques vinculades amb les cases governants. Van patir els resultats de diverses intrigues de palau, passant al llarg de les seves vides de fruir del favor de reis a caure en desgràcia o anar a parar a la presó. Igualment, van dur a terme missions diplomàtiques fora dels seus països amb l'objectiu de pacificar els territoris d'un Mediterrani on les relacions comercials mantenien, malgrat tot, els vincles entre estats en confrontació. Per això mateix, tots ells ofereixen una mirada pluridisciplinària no gaire habitual a l'època, i combinant en les seves descripcions la història, la filosofia, la teologia, l'economia, la política, la filologia, la lògica... Per tant, els nostres personatges havien elaborat una cosmovisió dels estats del Mediterrani que no derivava bàsicament del coneixement dels llibres, sinó d'un treball de camp vinculat bàsicament a aquella civilització considerada pels historiadors com el major esdeveniment mundial de l'època i el principal enemic comú de cristians i musulmans: l'imperi mongol.

## 2. El Mediterrani com a escenari cultural

Sense entrar aquí en gaires detalls històrics, n'hi ha prou d'assenyalar que, entre els molts interlocutors que va tenir Ramon Llull (papes i reis, jueus i musulmans), atent com estava als signes dels temps, en la seva vellesa es va interessar per un possible diàleg amb els tàrtars-mongols. En efecte, com molts autors del seu temps, Llull en percep la influència creixent.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Pérèz, H. *Le siècle d'Ibn Khaldun (XIII-XIV)*. La Maison des Livres. Alger. 1960; Pérèz, H. *Essai de bibliographies sur la vie et l'oeuvre d'Ibn Khaldun*. In AAVV, *Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi Vida*. Istituto per l'Oriente. Roma. 1956. II, pp.304-329; Rosenthal, F. *Ibn Khaldun is his Time*. In B.B.Lawrence (ed). *Ibn Khaldun and Islamic Ideology*. Brill. Leiden, 1984. pp.14-26.

Originaris de les estepes de l'Àsia central, l'estructura nòmada i guerrera dels mongols els feia temibles per la seva extraordinària mobilitat però, com a contrapartida, els petits estats que fundaven eren molt efímers (els regnes de Yen, Juan-Juan, Khitan, Kara-Kitai...). La situació canviarà radicalment quan Temuyin sigui escollit khan (sobirà) de les tribus mongols i, un cop unificades, s'autoproclami Gengis Khan (sobirà universal) el 1206. A la seva mort el 1227, l'imperi abraça des de Manxúria fins a la mar Càspia. El seu successor, Ogedeï Khan, establirà la capital a Caracorum (1235) i ampliarà els territoris dominats: el nord de la Xina i gran part de Pèrsia, iniciant l'avenç cap al Sacre Imperi Romà Germànic fins arribar a les portes de Viena el 1240.<sup>3</sup> Les cròniques de l'època coincideixen a destacar el gran impacte provocat per una invasió rapidíssima i breu però marcada per la crueltat. Es va assumir que la invasió va ser un primer avís molt preocupant atesa la manca de reacció de les potències europees.<sup>4</sup>

L'impacte de la irrupció dels mongols no es va limitar a redimensionar l'eufòria provocada per les primeres croades o a deixar clar la permeabilitat de les fronteres entre Orient i Occident. Des

<sup>2</sup> Bezzola, G.A. (1974). *Die Mongolen in Abendlaendischer Sicht (1120-1270). Ein Beitrag zur Frage der Voelkerbegegnungen*. Bern. Francke Verlag; Richard, J. B. (2005). *Au-delà de la Perse et de l'Arménie. L'Orient latin et la découverte de l'Asie intérieure*. Paris. Brepols; Lupprian, K.E., "Die Beziehungen der Päpste zu Islamischen und Mongolischen Herrschern im 113. Jahrhundert und Ihre Briefwechsels", *Studi e Testi* (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1981), vol. 291, s. 182-189; Pelliot, P., "Les documents mongols du Musée de Tehran", *Athar-e Iran*, 1/1, Paris 1936, s. 37-44; Mostaert, A. - Cleaves, F.W., "Trois documents mongols des Archives Secrètes Vaticanes", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XV/3-4, (1952), s. 430-445; Cleaves, F.W., "A Chancery Practice of the Mongols in Thirteenth and Fourteenth Centuries", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XIV, (1951), s. 493-526.

<sup>3</sup> El seu successor, Mongu Khan (1251-1259), durà l'imperi a la seva màxima expansió fins a ser derrotat pels mamelucs egipcis. Renunciant temporalment a la incursió a Europa, Kublai Khan (1260-1294) traslladarà la capital mongol a Pequín i afavorirà l'imperi en terres indoxineses i indonèsies. Com és prou conegut, l'esplendor de la seva cort la narrarà amb tot luxe de detalls Marco Polo. Més endavant, el 1360, Timur Khan (Tamerlà) reunificarà de nou les tribus mongols, establirà la capital a Samarcanda, i constituirà un gran imperi entre el nord de l'Índia i l'Àsia Menor. L'estudi clàssic sobre aquesta temàtica és Boyle, J.A.. (1968). *The Dynastic and political history of the Il-Khâns*. The Cambridge History of Iran, V, The Saljuq and Mongol Periods. Cambridge. Cambridge University Press.

<sup>4</sup> A.Decei. "L'invasion des tartars de 1241-1242 dans nos régions selon la Djami'ot-Tevarikh de Fazz ol-Lâh Rasid od-Din". *Revue roumaine d'histoire* 12 (1973) 101-121; J.Richard. "Ultimatums mongols et lettres apocryphes. L'Occident et les motifs de guerre des Tartres". *Central Asiatic Journal* 17 (1973) 212-222; E.Voegelin. "The Mongols orders of submission of European powers (1245-1255)". *Byzantion* 15 (1940-1941) 278-413.

del nostre punt de vista, l'element més determinant (i això explicaria la relativa passivitat amb què va ser patida l'arribada de les tropes d'Ogedei Khan) va ser que els mongols no entraven en la categoria de l'alteritat tradicionalment reconeguda pels europeus.

El pànic que va provocar aquesta experiència traumàtica va imposar la convicció que urgien exploradors, diplomàtics i missioners que aportessin nous elements de judici sobre aquests misteriosos mongols.<sup>5</sup> És l'època de les cartes del papa Innocenci IV proposant un tractat de pau<sup>6</sup>, de les gestions del Gran Khan Guyak, de Baidu i d'Algigigai amb Lluís IX de França, i és també el moment de les missions diplomàtiques de Joan de Plancarpin<sup>7</sup>, Ascelí de Cremona, Simó de San Quintín, Andreu de Longjumeau i, especialment, de Guillem de Rubroek, que va contactar a Caracorum amb el Gran Khan Mangu el 1254.<sup>8</sup>

Els fets aviat es precipitaren i la nova política d'aliances mostra ben clarament la complexitat de la situació i la profunda divisió entre les potències occidentals: per una banda, Armènia i els llatins de Síria van optar per l'aliança amb els mongols; per l'altra, els llatins de Palestina van preferir buscar el recolzament d'Egipte.<sup>9</sup> Per això, quan caigui Damasc el març de 1259, al costat dels mongols hi haurà Hetum d'Armènia i Bohemund d'Antioquia, mentre que, quan l'exèrcit mameluc de Qutug i Baïbars avanci cap al nord, no

---

<sup>5</sup> G.G.Guzmán. "European clerical envoys to the Mongols: Reports of Western merchants in Eastern Europe and Central Asia, 1231-1255". *Journal of Medieval History* 22 (1996) 53-67; J.Richards. "Isol le Pisan: un aventurier franc gouverneur d'une province mongole?". *Central Asiatic Journal* 14 (1970) 186-194; B.Roberg. "Das Orientalische Problem auf dem Lugdunense II", *Annuaire historique conciliorum* 9 (1977) 43-66.

<sup>6</sup> Richard, J.B. (1998). *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XIIIè-XVè siècles)*. Rome. Ecole Française de Rome.

<sup>7</sup> Jean de Plancarpin. *Histoire des Mongols*, traduit et annoté par Dom Jean BECQUET et Louis HAMBIS. Paris, Adrien-Maisonneuve, 1965.

<sup>8</sup> Guillem de Rubroek (1220-1293) va ser enviat pel rei Lluís IX per tal de reportar la presència de cristians nestorians a la cort mongol de Mongu Khan a Caracorum. El relat del seu viatge pot trobar-se a *The Journey of William of Rubruk to the Eastern Parts* (1900) Londres. The Hakluyt Society Press. Vegi's també Guillaume de Rubroek (1985). *Voyage dans l'empire mongol*. Ed. C.y R.Kappler. Paris. Imprimerie Nationale; Jackson, P. - Morgan, D. (1990). *The Mission of friar William of Rubruck: his journey to the court of Great Khan Mongke 1253-1255*. London. The Hakluyt Society Press.

<sup>9</sup> Re\_îdu'd-dîn Fazlullâh (1982). *Histoire des Mongols de la Perse*. Amsterdam. 1982; Petech, L. *Les marchands italiens dans l'empire Mongol*. *Journal Asiatique* 250 (1962) 561-563.

trobarà dificultats en el seu pas per Palestina.<sup>10</sup> Els mongols seran derrotats a 'Ain Jalut el 3 de setembre de 1260 i a Hims el 10 de desembre del mateix any i el 30 d'octubre de 1261.<sup>11</sup> Obligats a retirar-se de Síria, els mongols es faran forts a Pèrsia i multiplicaran els esforços per establir una aliança amb Occident proposant fer una tenalla entre mongols i cristians contra els musulmans.<sup>12</sup>

També la corona catalanoaragonesa voldrà jugar un paper decisiu en aquest nou context que es dibuixa en el Mediterrani oriental. El efecte, el rei Jaume I havia mantingut relacions diplomàtiques amb el soldà d'Egipte entre 1262-1266, però no s'havien concretat en una implantació significativa de comerciants catalans a l'Orient. Era aconsellable, doncs, un canvi d'aliances que es concretarà quan Abaqà (jove de l'emperador de Bizanci) demani la col·laboració del papa Climent IV, del rei d'Aragó (recordem que Eudòxia, filla de l'emperador Manuel Comnenos, era l'àvia materna de Jaume I) i d'Hetum I d'Armènia (una de les ambaixades del qual havia visitat Barcelona el 1265) en l'expulsió dels egipcis de la zona i la reobertura de la via cap a Terra Santa per a la Cristiandat. El 4 de setembre de 1269, l'expedició va salpar de Barcelona. A finals d'octubre, arribava a Sant Joan d'Acre i s'enfrontava a l'exèrcit egipci dirigit per Baïbars. El febrer de 1270, van tornar a Barcelona els supervivents<sup>13</sup>...

La situació de tens atzucac va durar uns anys fins que, el 1287, l'il-Khan persa Arghun i el patriarca nestorià Mar Jaballaha van enviar, a l'ambaixada de Rabban Sauma, un mongol d'origen uigur

<sup>10</sup> Baïbars (1223-1277) és un dels personatges més elogiats als romanços àrabs (Sirat al-Sultan Baibars) pel conjunt d'aspectes singulars de la seva biografia: antic esclau dels mongols, va dirigir l'exèrcit mameluc contra les croades inspirant-se en les estratègies militars de Saladí i, autonomenat soldà, va constituir un potent estat mameluc entre Egipte i Síria. Runciman, S. (1997). *Historia de las cruzadas*. Madrid. Alianza. Vol.III. p.289ss.

<sup>11</sup> Bettenbahr, W. "Ein Bericht über die Schlacht bei Hims am 23 Dec. 1299". *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 4 (1879) 207-208.

<sup>12</sup> Morgan, D.O. "The Mongol Armies in Persia". *Der Islam* 56 (1979) 81-96; Amittai, R. *Mongol Raids into Palestine 1260-1300*. *Journal of the Royal Asiatic Society* (1987) 236-255.

<sup>13</sup> Favreau-Lilie, M.L. "The military orders and the escape of the christian population from the Holy Land in 1291". *Journal of Medieval History* 19 (1993) 201-227; Riley-Smith, J. *Peace never established: the case of the Kingdom of Jerusalem*. *Transactions of the Royal Historical Society* 28 (1978) 87-102; Roricht, R. "Etudes sur les derniers temps du royaume de Jérusalem". *Archives de l'Orient Latin* 1 (1881) 617-652.

nascut a Pequín.<sup>14</sup> L'objectiu era signar uns acords militars amb Felip IV de França, Eduard I d'Anglaterra i el Papa per fer front comú contra els mamelucs. Tanmateix, Rabban Sauma va arribar a Roma en l'interval entre la defunció del Papa Honori IV i l'elecció de Nicolau IV. Aquest fet el tindrà aturat a Roma i acabarà fent que la seva missió política acabi essent exclusivament un intent de negociació per tal de reunificar l'església caldea i la catòlica. Curiosament, mentre això passava, Ramon Llull és a Roma escrivint el seu *Liber super Psalmum Quicumque vult sive Liber tartari et cristiani*, que té com a protagonista un "tàrtar mot savi i entès en filosofia que habita en els confins dels sarrains".<sup>15</sup> Significativament, quan el 1289 el genovès Buscarellio Ghisolfi sigui enviat per l'il-Khan a París per entrevistar-se amb el rei Felip i renovar les aliances mútues, també Ramon Llull estarà present a la ciutat francesa.

La història s'accelera a causa de les rivalitats entre famílies regnants, ordes militars i potències comercials, i es converteixen en lamentables els darrers anys de la presència llatina a Síria i Palestina.<sup>16</sup> El maig de 1287, tropes de Pisa i de Gènova s'enfronten entre elles al port d'Acre. El mateix any, Tomas Spinola pacta amb el soldà Qalawun facilitats comercials a Egipte per a Gènova a canvi de deixar via lliure per a la flota egípcia al Mediterrani oriental.<sup>17</sup> Aquest acord comportarà que, el 27 d'abril de 1289, Qalawun assalti la ciutat de Trípoli, que el 1287 s'havia constituït en comuna sota el protectorat de Gènova. Enric II de Xipre va negociar a Acre un tractat de pau amb Qalawun però, desconfiant del soldà egipci, va sol·licitar també al papa Nicolau IV i a Venècia que organitzessin una croada. Això va provocar el successor de Qalawun, el soldà al-Malik al-Ashraf, que va assetjar Acre el 5 d'abril de 1291. I, entre el 19 de maig i el 14 d'agost, cauran també Tir, Sidó, Beirut, Car-

<sup>14</sup> Wallis, E.A. (1928). *The history and Life of Rabban Bar Sauma*. Londres. Religious Tract Society; Wallis, E.A. (1928). *The Monks of Kublai Khan*. Londres. Religious Tract Society; Mantran, R. (1986). "A Turkish or Mongolian Islam", in Fossier, Robert: *The Cambridge Illustrated History of the Middle Ages: 1250-1520*, vol 3, Cambridge. Cambridge University Press. pp.298ss; Montgomery, J.A. (1927). *History of Yaballaha III*. New York. Columbia University Press; Chabot, J.B. "Histoire du patriarhe Mar Jana-Illaha III et du moine Rabban Sauma". *Revue de l'Orient Latin* 1 (1893) 567-610; 2 (1894) 73-142.235-304.566-643.

<sup>15</sup> Soler, A. "El Liber super Psalmum Quicumque de Ramon Llull i l'opció pels tàrtars", *SL* 32 (1992) 3-19.

<sup>16</sup> Bradford, E. (1998). *Storia dei cavalieri di Malta. Lo scudo e la spada*. Milano. Mursia.

<sup>17</sup> Holt, P.M. "Qalawun's Treaty with Genoa in 1290". *Der Islam* 57 (1980) 101-108.

mel i Haifa. Només quedarà en poder llatí l'illa fortificada de Ruad. El papa Nicolau IV publicarà, l'1 d'agost de 1291, la carta "Illuminet super vos" citant els croats per al juny de 1293.

Mentrestant, el regne d'Armènia també busca refer les seves aliances: a mig camí entre l'orient mongol i l'occident cristià veu perillar la seva supervivència. Decebut de la inoperància de Bizanci i les potències europees (que mai no es van refiar del rei Hetum II que més d'un cop renunciava al tron per a fer-se franciscà i, al cap d'un temps, tornava a reclamar el regne...), Armènia buscarà el recolzament mongol. La derrota egípcia davant la coalició armeniomongol dirigida per Gazan i la seva expulsió de Síria van ser saludades amb eufòria per tot el Mediterrani occidental. Jaume II d'Aragó imaginarà seriosament la possibilitat de recuperar Terra Santa i organitzarà una ambaixada presidida per Pere Solivera per explorar el terreny a Xipre, Armènia i la cort de Gazan. Tanmateix, les accions militars dirigides pel Gran Mestre dels Templers Jacques de Mollay des de Xipre seran un fracàs complet i només aconseguiran el control de Damasc durant uns pocs mesos.<sup>18</sup>

---

112

En aquests mateixos anys, Ramon Llull havien obtingut de Raimond Gaufredi, Mestre de l'Orde Franciscà, l'autorització necessària per exposar la seva "*Ars inventiva veritatis*" a la província de Síria. Entre 1297-1299, Llull va coincidir a la Cartoixa de Vauvert amb el príncep armeni Aiton de Gorikos. Estava al corrent dels intents egipcis per controlar Armènia, i havia seguit de prop l'establiment d'un grup de franciscans a Armènia i la seva dissolució després de les incursions mongols. Per tot plegat, Llull decidirà que ha arribat el moment d'encaminar-se cap a l'Orient: som a l'any 1301.

Llull arriba a Xipre el setembre. L'ocupació de l'illa de Ruad pels templers garantia sobre el paper la presència llatina a Síria, però tots els ulls estaven pendents de quines coalicions establiria un Gazan que, ja retirat amb el seu exèrcit a Pèrsia, havia rebut amb retard les cartes de felicitació de Jaume II el maig de 1300. Esperant novetats polítiques i militars, va interrompre's la concessió de visats per desplaçar-se a Síria. Un impetuós Llull, retingut a Fama-gusta perquè no li arriben els documents del rei Enric II de Lusig-

---

<sup>18</sup> Barber, M. "James of Mollay, the last Grand Master of the Order of the Temple", a *Studia Monastica* 14 (1972) 181-209.

nan, decideix calmar els seus nervis escrivint i organitzant debats amb cristians jacobites i nestorians. El seu bon coneixement de la zona li permet no deixar-se enganyar per les aparences: la caiguda d'Acre en mans dels mamelucs havia convertit la populosa Famagusta (70.000 habitants) en la primera plaça comercial de l'Orient: les llotges de genovesos, pisans, venecians i catalans controlaven el comerç del Mediterrani oriental.<sup>19</sup> Però la prosperitat econòmica no amagava a Lull la qüestió de fons: la delicada situació de Ruad i de Síria... Per això en el seu "*Liber de fine*" (1305) adverteix de la inconveniència d'organitzar noves croades i postula la necessitat de decidir entre dues estratègies: negociar amb Egipte, o mantenir una cada vegada més debilitada aliança amb els mongols...

La nova conjuntura jugava a favor d'Armènia: la interrupció de les rutes del Mar Negre i el tancament dels ports de Síria li atorgaven la delicada condició de plaça estratègica. Les bones relacions mantingudes amb els mongols oferien la seguretat de les rutes des del golf d'Alexandretta fins a Pèrsia i la Xina. A canvi d'ajuda per a mantenir el control sobre aquestes rutes, els reis armenis estaven disposats a pactar amb qui fos; i, alhora, per poder fer front a les càrregues que suposaven aquests pactes, els reis armenis estaven a punt per afavorir tots aquells que volguessin contribuir a l'animació de les rutes comercials. En efecte, la ciutat armènia d'Ayas era de facto l'única via d'accés a l'Àsia. Situada relativament lluny de la frontera síria, ja començava a fer temps dels saquejos per part dels egipcis de 1266 i de 1275. Ara era una ciutat econòmicament pròspera: genovesos, pisans, venecians i catalans s'hi havien instal·lat amb privilegis reials i els còsols de les potències marítimes hi tenien fixada la seva residència. Excepte per les habituals accions de pirateria (Marco Polo ja les havia patit el 1296) tot aparentava pau. Lull arribarà a Ayas des de Famagusta a finals de 1301, però no obtindrà permís per desplaçar-se a Síria ja que el papa Nicolau IV acabava de prohibir el trànsit marítim a la regió. Lull sembla haver tocat fons: té 70 anys, està psicològicament desanimat perquè fracassen les seves gestions per obtenir els visats necessaris, i està físicament tocat perquè dos dels acompanyants que li havien estat assignats intenten enverinar-lo... Que no ens sorprengui, doncs, que en la seva obra s'hi reflecteixi un record agre de l'estada a Armènia.

---

<sup>19</sup> Andersen, G.M. "An Economic Interpretation of the Medieval Crusades", a The Journal of European Economic History, 21 (1992) 334-366.

Per a recuperar la salut, Llull abandona Ayas per retornar a Fama-gusta. Mirarà de refer la seva malmesa salut a casa de Jacques de Mollay. Les moltes hores de repòs li proporcionaran temps per a discutir animadament amb el cap dels templers sobre el fracàs de les croades, el paper dels ordes militars a Terra Santa, i les aliances que més podien interessar les potències occidentals... Paradoxalment, la complexitat de la situació política de la zona acabarà proporcionant una sortida a Ramon Llull: es manté la prohibició paper de navegar entre Xipre i Síria, però la defensa dels interessos comercials de la Corona d'Aragó acabarà prevalent i el rei Jaume II signarà un acord amb el soldà al-Nasir establint l'accés de l'exèrcit egipci a Síria a canvi de la concessió del dret de viatjar i comerciar amb Jerusalem. D'aquesta manera, amb un visat que l'acredita com a súbdit de la corona d'Aragó, Llull aconseguirà finalment el seu somni: les impressions del seu viatge a una Jerusalem devastada quedaran escrites el 1305 en el "*Liber de fine*".

### 3. Conclusió

---

 114

Al llarg del seu breu però intens viatge, Ramon Llull no es limita a escriure llibres transmetent-nos els temes de debat teològic i filosòfic amb jacobites i nestorians, sinó que aporta també dades polítiques i econòmiques de gran interès ja que, sense ser evidentment objecte de desplegament prioritari en els textos lul·lians, permeten copsar la sensibilitat d'un autor que estava íntimament convençut que, malgrat les diferències, els pobles que vivien a redós del Mediterrani compartien una mateixa *imago mundi*. Efectivament, el camp d'acció de Llull és exclusivament l'òrbita històrica de la Corona catalanoaragonesa; serà a partir d'aquí que s'obrirà més enllà del món llatí i l'islàmic per entrellucar el dels mon-gols percebuts per l'Occident com l'únic poder capaç d'expulsar els poderosos exèrcits mamelucs de Terra Santa.<sup>20</sup>

Com hem vist, el segle XIV va ser testimoni d'una sèrie de lluites entre forces polítiques presents al Mediterrani: va ser un període de creació de petits imperis en què els governants competien entre ells amb l'esperança de fer-se amb el control de les principals illes del Mediterrani i debilitar el poder de l'Islam a la regió. Per bé que no es

---

<sup>20</sup> Així ho expressa a la seva obra *Desconhort*, OE, I, p.1326.

posava en dubte la “sana dedicació” d'aquests polítics a la guerra contra “l'infidel”, els fets mostren que, quan es presentava l'oportunitat de fer negoci, els principis se sacrificaven sense escrúpols: per tal de mantenir la supremacia comercial, sovint es van establir relacions força amistoses amb els governants mamelucs d'Egipte o amb els senyors de la guerra turca de la costa de l'Àsia Menor, amb el regne nazarí de Granada o el dels dels marínis del Marroc. El Papat, que durant gran part del segle va estar ubicat a Avinyó, arremetia amb força contra els qui feien negocis en estats islàmics; però el seu ressò era escàs ja que hi havia massa interessos en joc.

Després de la derrota de Pisa a la batalla de Melòria el 1284, Gènova semblava postular-se com una potència dominant a la Mediterrània occidental. Però era una ciutat dividida en la lluita pel poder: els güelfos recolzaven el rei de Nàpols i el Papa i fins i tot van arribar a posar la ciutat sota l'autoritat del rei de Nàpols des de l'any 1318 fins al 1332; mentre que els gibelins recolzaven Fadrique III, el rei aragonès de Sicília. La situació de guerra civil no declarada havia d'acabar amb el nomenament d'un dux que aconseguís un recolzament raonablement ampli. Tanmateix, el control central va seguir essent dèbil i Gènova va arribar a ser una potència gràcies a l'impuls comercial privat. Per a controlar les rutes comercials, els genovesos van maldar per aconseguir tota una xarxa de ciutats portuàries arreu del Mediterrani oriental (Pera, Caffa...) i això els va enfrontar amb altres potències marítimes: la pirateria turca procedent d'Ayudín, a la costa oest d'Anatòlia, era un problema constant, alhora que els conflictes amb els venecians entre l'Egeu i Sardenya van ser constants entre 1350-1389, i Pisa va arribar a negociar amb Jaume II la cessió dels territoris controlats a Sardenya per comerciar amb Tunísia a canvi de protecció per l'emergent potència del regne catalanoaragonès.

Durant el segle XIV es va produir una gran transformació en el poder de la Corona d'Aragó. Dels territoris incorporats al llarg del XII,I només València seguia tota la sobirania directa, mentre que Mallorca i Sicília van passar a mans d'altres membres de la Casa de Barcelona. Les relacions van ser tenses: el 1296, el rei Jaume II d'Aragó va recolzar els intents del rei de Nàpols i del Papa per derrocar el seu germà, Fadrique III, del tron de Sicília, mentre que els reis de Mallorca s'enfrontaven repetidament als reis d'Aragó pel privilegi de cobrar impostos pel comerç, encunyar moneda i, en general, controlar els seus propis afers. Els conflictes només es van resoldre amb la incorporació de Mallorca i el seu territori dependent, Rosselló, per Pere IV als anys 1343-1344. El rei Cerimoniós també va vetllar per assegurar una aliança matrimonial amb la casa

governant a Sicília amb vistes a una futura incorporació de l'illa, llavors en mans d'un govern central massa dèbil i un poder efectiu controlat per les principals famílies aristocràtiques. Tot plegat formava part d'un pla que havia començat Alfons IV ocupant Sardenya el 1323-1324 i que idealment culminaria el segle XV amb la constitució d'un domini arreu del Mediterrani: controlant Sardenya i Sicília s'assegurava l'abastiment de blat a Barcelona i Mallorca, mentre que, negociant amb els mamelucs d'Egipte, esperava acabar influint sobre Terra Santa.

Sota el regnat de Robert el Savi (1309-1343), Nàpols va seguir essent un dels estats més influents de la zona: donaven suport als sicilians contra els governants aragonesos, i havien aconseguit del Papa el títol de reis de Jerusalem. Això els col·locava en situació de lideratge en l'intent de les croades d'enfortir la presència cristiana al Mediterrani oriental. Tanmateix, l'interès principal de Nàpols era el domini sobre el Peloponès occidental i les illes Jòniques properes a l'entrada de l'Adriàtic i així vigilar l'entrada a Europa pels Balcans. Però el caos que es va viure a Nàpols durant el regnat de Joana I va comportar haver de renunciar als interessos a Grècia, Albània i Dalmàcia.

---

116

Venècia començava a ser una potència de segona divisió: la pèrdua de Dalmàcia a favor d'Hongria va ser un desastre comercial i polític, les revoltes a Creta amenaçaven amb la retallada dels subministraments d'aliments bàsics, la propagació de la pesta negra el 1350 va delmar la població, i les guerres contra Gènova van estar a punt de fer desaparèixer la república el 1389. Des del punt de vista interior, la situació era delicada: es va intentar en va assegurar l'estabilitat política limitant, des del 1297, a membres de famílies aristocràtiques amb llarga tradició la pertinença al Gran Consell i, alhora, castigant els insurrectes a través de poders inquisitorials del Consell dels Déu que va ser establert el 1310 després d'una conspiració contra el Dux. Es conservava una posició dominant en el comerç d'espècies des d'Alexandria i Beirut, però la pirateria exercida pels Grimaldi de Mònaco posava sempre en perill les rutes marítimes.

Però, pel que fa a les regions sota control islàmic del Mediterrani, aquest és també un període de canvis significatius. Els mamelucs conservaven gran part de la vitalitat i prosperitat aconseguides a les primeres dècades del XIV sota el soldà an-Nasir, però van haver de fer front als saquejos de les tropes cristianes estacionades a Xipre als ports d'Alexandria i Síria, així com a l'amenaça dels mongols. Van aconseguir mantenir la integritat territorial excepte a l'Anatòlia ocupada pels turcs un cop l'emperador bizantí Joan VI accedí a la cessió als otomans de grans àrees dels Balcans des de la

batalla de Kosovo el 1389 i els permeté instal·lar-se a la banda europea de l'estret dels Dardanel·ls. L'Europa catòlica va veure com una amenaça el control turc sobre territoris que amenaçaven Hon·gria i l'Adriàtic. La croada enviada a Nicòpolis el 1396 va ser aniquilada, i l'any 1400 fins i tot el bizantins retien tribut al soldà otomà. La supremacia turca va quedar debilitada temporalment per la sobtada irrupció de Timur a l'Anatòlia, el 1402, però van ser prou resistents com per refer-se del cop.

També a l'occident islàmic van sorgir divisions. Tunísia, la capital del califat dels hafsides, va caure dins l'àrea d'atenció dels catalans, genovesos, toscans i genovesos perquè participava en el comerç de l'or africà. Tanmateix, l'èxit econòmic no anava acompanyat d'estabilitat política i, a mitjan segle XIV, seran envaïts pels marinís, que també optaven al control del Magrib un cop fracassat l'intent d'unitat suscitat pels almohades. Derrotats a Espanya el 1340 a la batalla de El Salado, els marinís van veure clar que la Península era un lloc perillós i van concentrar la seva rivalitat amb els nazarís de Granada. El soldà Mohamed V, restaurat en el tron de Granada pel rei Pere el cruel de Castella, va promoure els contactes comercials amb Florència, Gènova, Barcelona i València. Com diuen les cròniques islàmiques, la conquesta econòmica de Granada va precedir en un segle la seva ocupació política: un cop passada l'època de conflictes entre els regnes castellans per tal de consolidar les respectives dinasties, veuen oberta la possibilitat de l'expansió cap al sud. La conquesta de Granada el 1492 significarà l'inici de l'eixamplament del món amb la circumval·lació d'Àfrica, l'arribada a l'Àsia i, no cal dir-ho, el descobriment d'Amèrica. El món deixava de ser mediterrani per a començar a projectar-se cap a l'Atlàntic.

Llull, com també van fer en el seu temps personatges com Ibn Khaldûn, Ibn Batuta, Marco Polo, Guillem de Rubroek o Rabban Sauma, va experimentar el canvi de correlació de forces al Mediterrani: per una banda, a l'Occident del Mare Nostrum, la Corona d'Aragó, Gènova, Nàpols i Venècia competint entre elles pel control del comerç; per altra banda, a l'Orient, mamelucs egipcis i cristians de Xipre es disputen el control marítim del Pròxim Orient; finalment, al Magrib, la Tunísia dels hafsides i el Marroc dels marinís competeixen pel domini del Mediterrani sud.<sup>21</sup> Un espectador privilegiat com

---

<sup>21</sup> Shatzmiller, M. *L'histoire méridionale, Ibn Khaldun et ses contemporains*. Brill. Leiden. 1982; Fischel, W.J. *Ibn Khaldun's Activities in Mamlûk Egypt (1382-1406)*. In *Semitic and Oriental Studies presented to W.Popper*. University of California Publications in Semitic Philology, 1951, vol.XI, pp.103-123.

Ramon Llull, a través dels relativament pocs textos que ens ha deixat sobre els seus viatges, mostra l'intent de superar les limitacions de la pròpia cultura d'origen anant més enllà del simple afany de recopilador de dades sobre el terreny i interessant-se pels éssers humans i per les relacions que estableixen a través de la política i el comerç.

Viatjar atents als signes dels temps segueix essent una bona manera de descobrir la complexa trama que vincula cada ésser humà amb la seva societat i cada poble amb els seus veïns. En aquest sentit, Ramon Llull és un paradigma de la urgència d'una mirada profunda que, més enllà de les anècdotes de la història, descobreix les tensions i les línees-eix que teixeixen la vida cultural. Ell constata (fins i tot en la pròpia pell) que l'ésser humà és capaç del millor i del pitjor, de provocar tota mena de tragèdies o de dirigir la història amb racionalitat, de contribuir a la ruïna o d'ajudar al progrés. Per això, malgrat les dificultats del seu temps (no oblidem que és el moment en què a Europa s'expulsen jueus i musulmans, i en què les croades pretenen estendre el domini europeu per tot el Mediterrani), Llull intueix que el millor instrument de què disposa l'ésser humà per dirigir la seva pròpia vida i la de la seva comunitat és la creativitat oberta a la diferència cultural. La seva relació (entre la fascinació i el temor) amb els mongols així ho demostra.

### **Abstract**

Throughout the 14th century, the Mediterranean lived one of the most turbulent periods in history: The change in the correlation of forces between Christianity and Islam on its north and south, east and west shores resulted in the setting-up of the cultural scenery still present today. Ramon Llull's journey into the East with the aim of starting a dialogue with the Mongols reflects how the issues around the (re)construction of cultural identity were at the core in that century. In this article, Ramon Llull's view is proposed to be useful even today to properly manage cultural diversity, in spite of the apparent differences.